

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF AZERBAIJAN
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА

XƏBƏRLƏR
TRANSACTIONS
ИЗВЕСТИЯ

HUMANİTAR ELMLƏR
HUMANITIES
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

Xüsusi buraxılış

№ 1

BAKİ – «ELM» – 2013

ARXIV

BƏKİR NƏBİYEV

AMEA-nın haqiqi üzvü

AZƏRBAYCAN KÖÇƏRLİŞÜNASLIĞINA BİR NƏZƏR

(XX yüzilliyin 80-ci illərinə qədər)

Açar sözlər: Firidun bəy Köçərli, ədəbiyyatşünas, elmi-pedaqoji, tədqiqat, məqalə, ədəbiyyat tarixi

Key words: Firidun bey Kocharli, literary critic, scientific pedagogical, investigation, article and history of literature

Ключевые слова: Фиридун бек Кочарли, литературовед, научно-педагогический, исследование, история литературы

Azərbaycan ədəbi tənqidinin və ədəbiyyatşünaslığının M.F.Axundovdan sonrakı dövrdə fəaliyyət göstərmiş görkəmli nümayəndələrindən biri Firidun bəy Köçərliyədir. O, özünün 35 illik ədəbi, elmi-pedaqoji, publisistik fəaliyyətinin nəticəsi olan zəngin bir irs qoyub getmişdir. Köçərli "Literatura azerbaydjanskix tatar" ("Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı"), "Mirzə Fətəli Axundov", "Balalara hədiyyə" əsərlərinin, iki cildlik məşhur "Azərbaycan ədəbiyyatı" və bir sıra başqa görkəmli əsərlərin müəllifidir. Bunlardan başqa Köçərli ədəbi şəxsiyyətlər, bədii əsərlər, dərslik və tərcümələr haqqında, sühl və xalqlar dostluğu, qadın azadlığı, habelə məişət mövzularında bir sıra məqalələr yazmışdır.

Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq şairin ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin tərcümeyi-halı verilmiş, əsərləri haqqında orijinal fikirlər söylənmişdir.

Köçərlinin ədəbiyyatımızın Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, Q.Zakir, S.Ə.Şirvani kimi görkəmli simalarının yaradıcılığına həsr edilmiş tədqiqatı onun Azərbaycan ədəbiyyatına çox gözəl bələd olduğunu göstərir. Vaqif, Vidadi, Nəbati, Zakir və bir sıra başqa Azərbaycan şairlərinin tərcümeyi-hallarına dair ilk geniş məlumat, ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin fəxri olan böyük M.F.Axundov haqqında birinci kitab Köçərli qələminin məhsuludur.

Köçərlinin həm tənqidi məqalələrində, həm də tədqiqatçı fəaliyyətində bariz şəkildə nəzərə çarpan xüsusiyyətəndən biri və demək olar ki, ən başlıcası, onun müasirlik problemini həmişə diqqət mərkəzində saxlamasıdır.

Ədəbi ictimaiyyətimizin Köçərli yaradıcılığı ilə yaxından maraqlanması tamamilə təbii. Çünki XIX əsrin sonu, XX əsrin birinci rübündə geniş ədəbi, ictimai, elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmiş Köçərlinin zəngin irsi ədəbiyyatımızın həmin dövürü haqqında geniş təəvvür yarada bilən qiymətli mənbələrdəndir.

Köçərlinin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki məhsuldar əməyi hələ müəllifin öz sağlığında dövrün şair və ədibləri, mütərəqqi ziyahları tərəfindən dəfələrlə təqdir edilmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə, Abbas Səhəhət, Kazımoğlu (Seyid Hüseyn), Nəriman Nərimanov, Rəşid bəy Əfəndiyev və başqa yazıçılar da Köçərliyi bir tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi yüksək qiymətləndirmiş, Cənubi Qafqazın rus mətbuatı onu oxuculara ədəbiyyatımızın görkəmli mütəxəssisi kimi təqdim etmişdir. A.Səhəhət Köçərlinin Azərbaycan şairlərinə göstərdiyi böyük diqqət və qayğını şəirlərindən birində belə təənnüm etmişdi:

*Yazmısan taza nə şeylər? - deyə sordun məndən,
Ruhumun tarına mizrabzan oldun, qardaş!
Sabir ilə belə məktubu çox aldıq səndən,
Hər nə yazdıqsın, onu buni sən oldun, qardaş!
Bir zaman Nusehii Tərrah ilə Sabir, bəndə
Yaşayırdıq hamımız qəflət ilə fərxandə.
Biriniz mərsiyəgüluğda böyük şair idi;
Biriniz sağərə mayıl, biriniz cananə.
Biriniz həcvdə Yəğna kimi çox mahir idi,
Lütbəli keçirdi günümüz rindənə.
O pərişan yuxudan sən bizi bidar etdin.
Doğru, düz yolda çalışmaqlıqda vədər etdin. (1, 37-38)*

Yazıçılar, şairlər və mühərrirlər ələmində güclü nüfuzla malik olan Köçərlinin tənqidi məqalələrinin o zamankı ədəbi prosesin müəyyən cəhətlərinə, ayrı-ayrı müəlliflərin bədii yaradıcılığına düzgün istiqamət

verdiyini göstərmək baxımından dramaturq Nəriman Nərimanovun bu etrafı çox maraqlıdır. O, "Hifzi-səhhət" sərlövhəli məqaləsində yazırdı: "Düz 20 il bundan müqəddəm mən "Nadanlıq" yazıb meydana buraxdım. Məşhur mühərrirlərimizdən biri, rəfiqimiz Fırdun bəy Kərəçli "Nadanlıq" rus dilində tənzid etdi, yaramaz bir şey hesab edib yazanını, yəni məni lazımlıca çubuqladı. Oxuyan deydirdi: "Nadanlıq" yazan daha əlinə qələm görək götürməsin. Fəqət onun çubuqlamağı "Nadir şah"ın meydana gəlməsinə səbəb oldu".(2)

XX əsrin əvvəlləri dövrü mətbuatında Kəçərlinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materiallarını toplamasına dair müəyyən məlumatlar verilmiş, habelə müxtəlif müəlliflərin başqa-başqa münasibətlərlə yazılmış məqalələrində yeri gəldikcə F.Kəçərlinin fəaliyyətindən bəhs edilmişdir.

Mələmür ki, ədibin əsas tədqiqat əsəri olan "Azərbaycan ədəbiyyatı" ilk dəfə Sovet hakimiyyəti dövründə çap edilmişdi. Bu işin təşəbbüs-karı olan Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı həmin əsərin maarifin tərəqqisinə və gələcəkdə yeni ədəbiyyat tarixinin yaradılmasına xidmət edəcəyini əsərə verilmiş müqəddimədə qeyd etmişdi. Bəzi düzgün müdaxiləyə baxmayaraq, bu müqəddimədə Kəçərlinin əsəri əsəson rəppçilik cəhəbindən təhlil edilirdi.

Həmin əsər haqqında ilk məqaləni M.Hüseynzadə (Mehdi Hüseyn) yazmışdı. (3) Hələ çox gənc olan müəllifin ədəbi tənzid sahəsindəki təcrübəsizliyindən doğan ciddi nöqsanlarına baxmayaraq, məqalədə göstərilirdi ki, F.Kəçərlinin əsəri gələcəkdə ədəbiyyat tarixi yazan alimlərimiz üçün gözəl material verəcəkdir.

Azərbaycanın ilk marksist tənzidçilərinin biri olan Mustafə Quliyev "Oktyabr və türk ədəbiyyatı" əsərində (4) F.Kəçərlini "Azərbaycan ədəbiyyatının inqilabdan əvvəlki yeganə tənzidçisi" adlandırmış, ədəbiyyatımızda aid olan hər nə varsa, vicdanla və böyük səylə topladığını onun xidməti kimi qeyd etmişdir. M.Quliyev "Materiallar"ı "sanballı əsər" adlandırmış, çoxlu şair və ədibin tərcümeyi-halını, habelə əsərlərini əhatə etdiyini bu tədqiqatın qiymətli cəhəti saymışdır.

Təəssüf ki, həm bu kitabda, həm də tənzidçi Əli Nazimin mülahizələrində vulqar sosioloji təhlildən gələn bəzi əsassız ittihamlar da var idi. Ə.Nazimin fikrinə, Kəçərlinin tədqiqatı ancaq "materialın zənginliyi və müxtəlifliyi nöqtəyi-nəzərdən qiymətli olan təsviri xronoloji məcmue idi". (5, 69)

Kəçərlinin müasirlərindən müəllif və mühərrir Fərhəd Ağazadənin 1936-cı ildə yazdığı "F.Kəçərlinin bioqrafiyası" adlı məqalədə tənzidçinin tərcümeyi-hal, xüsusilə uşaqlıq illəri və ailəsi haqqında maraqlı faktlar vardır ki, bu sahədə tədqiqat aparmış prof. Mir Cəlal Paşayev, pədaqoji elmlər doktoru Ağaməmməd Abdullayev, prof. Kamal Talıbzadə, habelə bu sətirlərin müəllifi həmin faktlardan istifadə etmişlər.

F.Kəçərlinin ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki xidmətlərini obyektiv surətdə təhlil edən sovet alimləri arasında birincilik şərəfi yazıçı-

professor Mir Cəlalə məxsusdur. "Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)" (6) adlı doktorluq dissertasiyasının (1946) "Realizm məktəbi" fəslində o, Kəçərlinin əsas tədqiqatını, bütün keçmiş məcmuələrdən fərqli olaraq, "yalnız ədəbiyyatı öyrənmək deyil, həm də qiymətləndirmək təşəbbüsünü irəli sürən əsər" kimi qəbul etmiş, onun "Materiallar" adlandırılması ilə razılaşmamış, ədəbiyyatımızın tarixini şərh edən sistemli tədqiqat olaraq qiymətləndirmişdi. Mir Cəlal Kəçərli irsinin elmi əhəmiyyətindən bəhs edərkən yazmışdı ki, o, yalnız ədəbi əsərləri saymaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onları "sənət dilindən elm dilinə köçürməyə" (Plexanov) çalışır. Mir Cəlal Kəçərli "Mirzə Cəlal kimi gözəliçiq, uzaqgörən" ədiblərdən həsbət etmiş, öz ədəbi görüşlərini "Molla Nəsrəddin" jurnalı cəhəbində durduğunu göstərmişdir. Mir Cəlal onun görüşlərindəki məhdud cəhətləri, xüsusən, dilin mənsəyinə dair subyektiv mülahizələrini elmi dəlillər əsasında tənzid etmişdir.

Prof. Cəfər Xəndan Hacıyev "Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli azadlıq ideyaları (1906-1946-cı illər)" (7) adlı doktorluq dissertasiyasında "Materiallar"da tədqiqatçı M.Tərbizətdən fərqli olaraq, Cənubi Azərbaycanda yaşayıb azərbaycanca əsərlər yazmış şairlərdən Q.Təbrizi, Ə.Nəbati, M.Ə.Ləli, M.B.Xəlxi, M.Ə.Dilsuz, M.H.Marağalı haqqında daha geniş bəhs olduğunu göstərmişdir.

Kəçərli bir tədqiqatçı kimi tənzid edən akademik Həmid Arası "XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" (8) monoqrafiyasında ədibin qabaqcıl rus elminin, mütərəqqi rus yazıçılarından əsərləri ilə tərbizətləndiyini göstərmiş, onu "ömrünün mühüm hissəsini xalqın maarifinə, ədəbi irsinin öyrənilməsinə sərf edən... görkəmli ictimai xadim" adlandırmış, tədqiqatçının Füzuli yaradıcılığı haqqında mülahizələri üzərində xüsusilə geniş dayanmışdır. Akad. H.Arasının təbirincə: "Kəçərli Füzuli əsərlərini düzgün duyur və doğru izah edirdi". Füzülinin lirikas haqqında Kəçərlinin gəldiyi nəticəni şərh edərkən akad. H.Araslı yazmışdır: "Bu sətirlərdə Füzuli əsərlərini yarı-yarımcıq başa düşüb mühakimə edən, quru hökmlər, mülahizələr söyləyən hər hansı bir şərqşünasın duya bilməyi bir həqiqət ifadə olunur. Bu sətirlər Füzülinin cazkar şeirlərini dəridən hiss edən, onun qəlblərə etdiyi təsiri, mənəvi nüfuzunu yaşayan bir alimin doğru hökmü idi". (8, 14)

"Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində bəzi şairləri idealizə etdiyi və ədəbi təhlildə subyektiv idealist meyllərə yol verdiyi üçün Kəçərli, akad. H.Araslı və akad. F.Qasımzadə tərəfindən haqlı tənzid edilir. Bununla məhdud (9) göstərmişdir ki, XIX əsr ədəbiyyatının ilk mənbələri içərisində on müəmmi yeri F.Kəçərlinin... "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" tutur.

Pədaqoji elmlər doktoru A.Abdullayevin, filoloji elmlər doktoru Ş.Qurbanovun, filologiya elmləri namizədləri R.Həsənovanın və D.Əliyevanın, tarix elmləri doktoru M.Qasımovun, habelə tənzidçi

O.Həsənovun kitab, dissertasiya və məqalələrində Kəçərlinin pedaqoji fəaliyyəti, bədii tərcümələri, rus və gürcü ədəbiyyatları haqqında məqalələri və xalqlar dostluğunu möhkəmləndirmək uğrunda apardığı ardıcıl mübarizə təqdir edilmişdir. Kəçərlinin bu və ya digər sahədəki fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən müəlliflərdən bəziləri öz tədqiqatlarında faktik səhvlərə də yol vermişlər. Məsələn, professor Ağaməhdov Abdullayev öz tədqiqatının 37-ci səhifəsində Azərbaycan maarifinin inkişafı sahəsində görkəmli xidmətləri olmuş A.O.Çernyayevskiden danışarkən onun Qori Seminariyasının Azərbaycan bölməsinə daxil etdiyi tələbələr sırasında Kəçəri ilə yanaşı U.Hacıbəyovun da adını çəkir ki, faktlar bu fikrin dəqiq olmadığını göstərir. Çünki sonralar Kəçərlinin tələbəsi olmuş U.Hacıbəyov seminarıya qəbul edilərkən A.O.Çernyayevski heyətdə yox idi və onun vəfatından (1894) artıq beş il keçmişdi. Filoloji elmlər namizədi R.Həsənova öz dissertasiyasının 224-cü səhifəsində Kəçərlinin Qori Seminariyasına müəllim təyin edildiyi ilə nəzərdə tutaraq yazır ki, "onun (F.Kəçərlinin – B.N.) ədəbiyyatşünaslıq və tərcümə sahəsindəki fəaliyyəti məhz bu zaman başlamışdır". Halbuki, Kəçəri ədəbiyyatşünaslıq və xüsusən bədii tərcümə sahəsində fəaliyyəyə Qoriyə təyin olunduqdan xeyli əvvəl, hələ İrəvanda müəllim işinə başlamışdı. A.S.Puşqından tərcümə etdiyi "Balıqçı ilə qızıl balığın nağılı"nı "Torçu və balıq" adı altında 1892-ci ildə çap etdirməsi bunu bir daha təsdiq etməkdədir.

Azərbaycan EA müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov "Sabir" monoqrafiyasında faktlar əsasında yazır ki, Sabir və onun dostlarının bədii-fikri inkişafı o dövrün görkəmli mədəni simalarından, müəllim və ədəbiyyatçı F.Kəçərlinin adı ilə sıx əlaqədar olmuşdur. Şamaxı şairləri, xüsusilə Sabir və Səhhet F.Kəçəri ilə yaxından əlaqə saxlayır, onun məsləhətlərindən istifadə edirdilər. Lakin həmin monoqrafiyada müəllif Kəçərlinin guya İrəvan Seminariyasını qurtardıqını göstərir. Əslində Kəçəri Qori Seminariyasını bitirmiş, İrəvanda işə on il müəllimlik etmişdir.

Kəçəri haqqında bir sıra məqalələr çap etdirmiş akademik Kamal Talıbzadənin bu sahədəki fəaliyyəti xüsusilə diqqət cəlb edir. İnqilabdan əvvəlki Azərbaycan ədəbi təənqidinin tarixini arasırdan K.Talıbzadənin Kəçərlinin tərcüməyi-halına, onun M.F.Axundov haqqında mülahizələrinə və tənqidçilik fəaliyyətinə dair məqalələri ciddi elmi tədqiqatın nəticəsidir. K.Talıbzadənin bu məqalələrində diqqət cəlb edən başlıca cəhət onun Kəçəri yaradıcılığına məhəbbətlə yanaşması, ədibin əsərlərini konkret tarixi şəraitlə əlaqədar olaraq təhlil etməsi və yeni arxiv sənədlərinə əsaslanmasıdır. Həmin keyfiyyət K.Talıbzadənin "XX əsr Azərbaycan tənqidi" (10) monoqrafiyasının "Firidun bəy Kəçəri" fəslə üçün də səciyyəvidir.

Akademik M.A.Dadaşzadə F.Kəçərlinin anadan olmasının 100 ilyi münasibətilə Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda keçirilmiş geniş elmi sessiyada söylədiyi giriş sözündə bu zəhmətkeş alimin həm bir ədəbiyyatşünas və tənqidçi kimi, həm də ictimai xadim

və müəllim kimi Azərbaycan xalqının yalnız ədəbiyyatının deyil, ümumiyyətlə, mədəniyyətinin inkişafında çox böyük xidmətlər göstərdiyini əsaslandırmışdır. (11) M.A.Dadaşzadə "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin ikinci cildinə mütəəddimədə ədəbiyyatımızın tarixini yazmağa ilk dəfə rələ XIX əsrin sonlarında məhz F.Kəçərlinin iqdam etdiyini görməmiş, onu istedadlı ədəbiyyatşünas adlandırmışdır. Kəçərlinin müterəqqi görüşlərə malik olduğunu, tənqidi-publist məqalələrində bir sıra ciddi ictimai-mədəni məsələləri qaldırdığını, rus ədəbiyyatının gəzəl nümunələri ilə Azərbaycan oxucularını tanış etdiyini və Cənubi Qafqaz xalqlarının ədəbi əlaqələrini tədqiq etdiyini onun məziyyətlərindən sayan M.A.Dadaşzadə XVIII-XIX əsrlər ədəbiyyatını işıqlandırmaya alimin xüsusilə müvəffəq olduğunu göstərmişdir.

Professor Əziz Şərifin "F.Kəçəri və onun arxivi" ("Ədəbiyyat və incəsənət", 3 iyun 1972-ci il) (12) adlı məqaləsi faktik material baxımından zəngin olduğu kimi, filologiya elmləri namizədləri Elçinli Şamil Salmanovun müstərek yazdıqları "İlk Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" ("Ədəbiyyat və incəsənət", 9 sentyabr, 16 sentyabr 1978-ci il) (13) məqaləsində də görkəmli alimin fundamental tədqiqatının əhəmiyyətinə dair maraqlı fikirlər vardır. Bu qənaətdə olan müəlliflər (Elçin və Ş.Salmanov) tamamilə haqlıdır ki, F.Kəçərlinin əsəri öz tarixi rolunu çox gəzəl oynamışdır: Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçilinin təşəkkül və inkişafına çox səmərəli kömək göstərərək yalnız fakt, material, ayr-ayrı tarixi təfərrüatlar baxımından yox, həm də müəyyən mənada ədəbiyyatşünaslıq fikri, tədqiqat təfəkkürü baxımından onun üçün sanballı və nüfuzlu bir elmi mənbə olmuşdur.

Həmin məqalədə böyük tənqidçi və ədəbiyyatşünasın fəaliyyəti, Azərbaycan mədəniyyəti qarşısında onun tarixi xidmətləri elmi fikrin 70-80-ci illər səviyyəsiəndən təhlil olunmuşdur. Burada düzgün müəyyən edildiyi kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin bütün dövrlərinin şəxsiyyətlərini eyni dərəcədə əhatə etmək baxımından F.Kəçərlinin əsəri müəyyən mənada natamamdır. Əlbəttə, ilk təəssübünə bərdən-birə mükəmməl bir ədəbiyyat tarixi kimi meydana çıxması da qeyri-mümkün idi. Kəçərlinin əsəri milli ədəbiyyatşünaslıq fikrinin təzkiyə tərzindən ayrılmış başlandıq mərhələnin məhsuludur. Ədəbi çərayanların, bədii üslubların meydana çıxmasını, bir-birini əvəz etməsini və inkişafını göstərmək, eləcə də böyük sənətkarların yaradıcılığını bu proseslə qanunayuyğun şəkildə şərtləndirib öyrənmək həmin mərhələdə əslində imkan xaricində olan bir iş idi, çünki belə bir səviyyəyə qalxmaq üçün ədəbiyyat tarixçiliyi müəyyən hazırlıq və təşəkkül mərhələsi keçməli, metodoloji cəhətdən inkişaf etməli idi. Bu gün bizim Kəçəri ədəbi irsinə marağımız, onun zamanını sağından çıxarmaq əvəz etməsi "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərinə diqqətimiz də bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin müasir səviyyəyə çıxması üçün onun Kəçəri mərhələsi zəruri idi. Bununla belə, F.Kəçəri müstərek elmi ədəbiyyat tarixinin vacib xüs-

siyyətlərindən də tamamilə təcrid olunmuş deyildi. Yazıçıları müəyyən tarixi şəraitdə təhlil etmək, onların dövrü və mühiti üzərinə işiq salmaq, milli özünəməxsusluğunu aşkara çıxarmaq, üslubuna diqqət yetirmək, özündən əvvəlki sənətkarlarla əlaqəsini, irsə münasibətini müəyyən-ləşdirmək təşəbbüsü, milli ədəbi prosədə yerlərini təyin etmək – bütün bunlar dövrün kontekstində Kəçərli'nin əsərini ciddi tədqiqat səviyyəsinə qaldırdı. Onun "ədəbiyyat tarixi" anlayışı geniş və mündərəcəli idi. Tədqiqatçı ədəbiyyatı konkret tarixi dövrün mənavi təcrübəsinin ifadəsi kimi qəbul etmiş və işıqlandırmışa çalışmışdır. Görkəmli sənətkarların ədəbiyyat tarixindəki yerini təyin etmək istərək, təkcə onların həyatı və əsərləri haqqında məlumatla kifayətlənməmiş, həm də bu sənətkarların üslubu, ədəbiyyata gətirdikləri yenilik, yaradıcılıqlarının təsir dairəsi, sonrakı ədəbiyyat üçün əhəmiyyəti haqqında mühakimələr yürütmüş, yeri düşdükcə onları başqa xalqların sənətkarları ilə müqayisə etmişdir. "Azərbaycan ədəbiyyatı"nda milli klassiklərin tez-tez Şərq, rus və Qərb ədəbiyyatının ayrı-ayrı sənətkarları ilə müqayisəli şəkildə təhlilə gö-sterilən meyl ayrıca nəzərə çatdırılmağa layiqdir. Çünki bu xüsusiyyət Kəçərli'nin ədəbiyyat tarixində ədəbi-tipoloji təhlilin müəyyən ünsürləri kimi maraqlıdır. Elə bu zəmində də ədəbiyyatımızda milli özünəməxsus-luğun dərinliyini, realizm yaradıcılıq üslubunu tədqiq və əks etdirmək Kəçərli'nin ədəbiyyat tarixi konsepsiyasının başlıca keyfiyyətləridir.

Son illərdə İ.Bəktəşi "F.Kəçərli'nin yaradıcılıq yolu" (1979) (14) mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, "Azərbaycan ədə-biyyatı tarixi materialları" (1978) adlı kitabca nəşr etdirmişdir.

Müxtəsər xülasəsini verdimiz bütün bu materiallar geniş və çoxcə-hətlili fəaliyyətlə ictimai fikir tariximizdə əhəmiyyətli yer tutan Kəçərli-nin yaradıcılığının bütün səhərlərini, həm də dərin və hərtərəfli əhatə et-mir. Onun yetişdiyi ictimai-ədəbi mühit, elmi törcümeyi-halı, bütün şüurlu ömrü boyu fasiləsiz surətdə davam etmiş zəngin pedaqoji fəa-liyyəti, kəskin polemik ruhlu tənqidi məqalələri və publisist çıxışları, rus, erməni, gürcü ədəbiyyatlarının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında xüsusi cəhətlər və məhəbbətlə söylənmiş mülahizələri, habelə adı dillərdə gəzən "Azərbaycan ədəbiyyatı" kimi fundamental əsərini əhatə edən geniş bir tədqiqatın yazılması bu sətirlərin müəllifi tərəfindən həyata keçirilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Səhhət A.* "Sinq saz". Bakı, 1921.
2. *Narimanov N.* *Hifzi-səhəbt.* "Yeni iqbal", 11 yanvar 1916.
3. "Yeni məktəb". № 6, 1926.
4. *Quliyev M.* Oktyabr və türk ədəbiyyatı. Bakı, 1930.
5. *Nəzim Ə.* Ədəbiyyatşünaslıqda burjuva təməyüllərini qarşı. Bakı, 1931.

6. *Paşayev M.C.* Azərbaycan ədəbi məktəblər (1905-1917). Doktorluq disserta-siyası.
7. *Hacıyev C.X.* Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında milli azadlıq ideyaları (1906-1946-cı illər). Doktorluq dissertasiyası.
8. *Araslı H.* XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956.
9. *Qasımzadə F.* XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı, 1956.
10. *Talibzadə K.* XX əsr Azərbaycan tənqidi. Bakı, 1966.
11. *Dadaşzadə M.A.* Görkəmli ədəbiyyatşünas və tənqidçi. "Bakinski raboçi" qə-zeti, 17 yanvar 1964.
12. *Şərif Ə.* Firidun bəy Kəçərli və onun arxivini. "Ədəbiyyat və incəsənət", 3 iyun 1972.
13. *Elçin və Salmanov Ş.* İlk Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. "Ədəbiyyat və incəsə-nət", 9 sentyabr, 16 sentyabr 1978.
14. *Bəktəşi İ.* Firidun bəy Kəçərli'nin yaradıcılıq yolu. Bakı, 1978.

Bakir Nəbiyev

LOOK TO KOCHARLI STUDIES OF AZERBAIJAN

Summary

F.Kocharli who had wide pedagogical activity in the literary social and scientific field in the end of XIX century and in the first quarter of XX century left rich heritage after him. He is author of "Literature of Azerbaijanian tatars", "Mirza Fatali Akhundov". "Present to babies", two covers of famous book "Literature of Azerbaijanian" and other works.

Thoughts said by poets, literary men, intellectuals A.Sahhat, N.Narimanov, M.Huseynzade (Mehdi Huseyn), Mustafa Guliyev, Mir Calal, Hamid Arasly, Kamal Talibzade, M.A.Dadashzade, I.Bektashi, who appreciated highly the works of F.Kocharli in the field of literature, have been analyzed and reflected carefully in this article.

Бакир Набиев

ВЗГЛЯД НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ КОЧАРЛИВЕДЕНИЕ

Резюме

Высший азербайджанский просветитель, литературовед Ф.Кочарли, известный в конце XIX – первой трети XX века своей широкой литературно-общественной, научно-педагогической деятельностью, оставил после себя богатое наследие. Он является автором монографий "Литература азербайджанских татар" (Тифлис, 1903, на русском языке), "Мирза Фатали Ахундов", учебника "Подарок для малышей", известного двухтомного издания "Азербайджанская литература" и др. трудов.

В настоящей статье дан обстоятельный анализ и лаконичное отражение суждений, высоких оценок относительно литературоведческой деятельности Ф.Кочарли таких известных литературоведов, ученых, как А.Саххат, И.Нариманов, М.Гусейнзаде (Мехти Гусейн), Мустафа Гулиев, Мир Джалал, Гамид Араслы, М.А.Дашазизаде, Камал Талибзаде, И.Бекташи.